

A VELÜNK ÉL ANTIK ÉS KERESZTÉNY ERÉNYEK

Debrecen, 2013. XI. 29.
(Tudományhónapi rendezvény)

A konferencia el adásainak rezüméi

Adorjáni Zsolt: A szerelem mint *summum bonum*. Egy antik motívum vándorúton

El adásom a szerelemt l táplált szerelmesek motívumát vizsgálja különböz szöveghelyeken. Kiindulópontként a motívum leger teljesebb megfogalmazását, Gottfried von Strassburg Tristan-regényének Minnegrotte-jelenetét elemzem, ahol a barlangleírást értelmez allegorézisben a szerelem az erkölcsi értékrend csúcsán jelenik meg mint *summum bonum*. Megpróbálom hihet vé tenni, hogy ez a motívum hathatott Petrarca egyik szonettjére s ennek közvetítésével Lorenzo da Ponte *Così fan tutte* szöveggönyvének egyik részletére. Végül azt a lehet séget boncolgatom, hogy a motívum végs soron antik eredet s forrása Apuleius *Metamorphoses* regényének Amor és Psyche néven ismert epizódja lehet. E négy, különböz kort és m fajt (antik próza-regényt, középkori verses regényt, reneszánsz szerelmi költészetet és klasszikus operát) képvisel szöveghely felsorakoztatásával egy igen szép és jellegzetes szerelmi motívum vándorútját követhetjük nyomon, jóllehet a szerz k kapcsolata el kép és hatás filológiaiailag igazolható viszonylatában továbbra is kérdéses marad.

Csízó Katalin: A *humanitas*–eszme Cicero levelezésében

A Kr. e. 49. és 48. évb l származó levelek segítségével kísérlem meg bemutatni, hogy a *humanitas* széles spektrumú fogalma milyen értelemben szerepel az egyes szöveghelyeken. Visszatekintek a terminus görög alapjaira, amelynek során els sorban a *philanthrópia* megjelenési formáit vizsgálom, majd a latin kifejezés további, Cicero m veiben fennmaradt interpretációját tárgyalom, eljutva a szónok-politikus kései, ámbár egyik legkiemelked bb filozófiai munkájához, a *De officiis* cím értekezéshez. Ez a m egyben a *humanitas* egy új

értelmezését tárja elénk, amelyből kiindulva részben a levelekben szereplő terminológiát is magyarázhatjuk.

Havas László: A mindennapi élet zavarától az erények útján a lélek halhatatlanságáig (Cicero levelezése alapján – Kr. e. 46–45)

Az antik erkölcsi tanító irodalomnak egyik jellemzője, hogy alapvetően egyfajta ideális kép felvázolásával igyekszik a követendő normákat kijelölni, ami az élet megannyi visszasságával szembeállítva korunk számára ilyen módon nem bizonyul sem elég életszerűnek, sem pedig kellően reálisnak. Ebből a szempontból különösen valóságos módon szembesít bennünket korának morális problémáival Cicero levelezése, amely nagyon is életközeli próbát kínálva talál mind magának, mind kortársainak a mindennapok politikai és társadalmi útvesztésében. A Caesar és Pompeius közötti polgárháborút megelőzően, majd még inkább azt követően Cicero átéli a *res publica amissa* szörnyesen fenyegetését, és ennek leküzdésére próbálja meg alkalmazni az *officium consolantis*-t a politika síkján. Amikor azonban leánya, Tullia meghal, akkor ezt szeretné már az erény egyetemes és örökkévaló értékrendjébe áttemelni mint olyat, amely a *persona*-t az *oikeiōsis* jegyében összekapcsolja a családon át az univerzummal és az istenséggel az *aeternitas*-nak megfelelően, miközben a politikában igyekszik maga is megtalálni a józan kompromisszum útját, amit barátainak is ajánl. Csak midőn rájön, hogy a zsarnoki hatalom mindezt megakadályozza, hagy fel Cicero a *consolatio*-val, hogy ehelyett fián keresztül az egész római arisztokráta ifjúságot figyelmeztesse kötelességére, amely az erények széles hálózatához kapcsolódóan a *tyrannocidium*-ot is magába foglalta, hiszen a legfőbb cél: *communis status civitatis* (vö. *fam.*, 6,30,3) mint maga is az örökkévalóság része, ha a *rectores* a *virtutes*-t képviselik. Mindezt azonban már a *De officiis* tartalmazza részletesebben, ahol feltárul az egyének, a családok és a barátságok természetes láncolatán nyugvó és a *iustitia*-ra épülő *sancta societas* (*de off.*, 1,26 skk.).

Kiss Sebestyén: Új hit – új erkölcsök? A morális értékek változásai az idősébb Arnobius apológiájában

Az idősébb Arnobius egyike azon 3-4. századi szerzőknek, akik hitvédelemükben maguk is beszámolnak a saját megtérésükről. (*Adv. Nat.* I 39). Az előadás azt a problémát kívánja

tisztázni, hogy ez az ókeresztény írás mennyiben értelmezhető úgy, mint *apologia pro vita sua*. Ezzel részben összefügg annak tisztázása, hogy a korábban keresztényüldözött, rétoriként tevékenykedő képzett pogány milyen utat kínál Krisztus követésére, miféle tükröt tart a pogány vádlóknak, és az új hit elfogadtatásának érdekében mennyiben támaszkodik a pogány filozófusok által vallott nézetekre.

Lázár István Dávid: Petrarca és a barátság

Petrarca számára a barátság, a baráti kapcsolatok alapvető fontossággal bírtak, amint azt az életműve általánosan – ugyan nem önkényesen, de mégis csupán – kiragadott szöveghelyek igazolják. A baráti kapcsolatok alapjának Cicero nyomán az erényt, a tisztességet tekinti. Élete során számos barátságot kötött és tartott fenn hosszú időn keresztül korának humanistáival, de főrangú emberekkel is. Az egyenrangúság, kölcsönös megbecsülés, feltétlen bizalom, szinteség és tisztelet jellemzi baráti kapcsolatait, amelyek mentesek mindenféle érdektől, nincsenek tekintettel az illető társadalomban betöltött pozíciójára, rangjára, vagyonára. Elvárás azonban barátaival szemben a tudás, a műveltség és a morál.

Nagyillés János: A polgárháború mint erkölcsi tapasztalat Lucanus *Pharsaliájában*

Lucanus *Pharsaliája* olvasható egyetlen hatalmas beszédfolyamként, melyben a költő a régi római *mos maiorum*on alapuló *res publica* rendszerének felbomlását örökíti meg, a folyamat mozgatórugóit vizsgálja, kommentálja, tisztázni igyekszik. Lucanus mindeközben a korábbiaktól teljesen eltérően értelmezi saját költői szerepét: a szöveget mondó költő nemcsak hogy elterbe kerül, hanem alig-alig hagyja, hogy megfélemedjünk jelenlétére, olvasójával szinte állandó „szemkontaktust tart”, a Caesar és Pompeius közötti polgárháború, mely végérvényesen megpecsételte a régi *res publica* sorsát, számára nem egyéb, mint alkalom, hogy nyilvánosság elé tárja az eseményekkel kapcsolatos koncepcióját. Ezt célozza a Quintilianus által *ardens et concitatus*nak minősített elbeszélőváltászi hevülete, melynek fontos jegye a kutatás által retorizáltsággként értelmezett beszédmód. Ebben a keretben szokás értelmezni az olvasót folyamatosan ámulatba ejtő, elgondolkodtató hyperbolákat, paradoxonokat és oxymoronokat is. Az elbeszélés során a paradoxonokat próbálja kiemelni az eddigi értelmezési rendszerből: a paradoxon Lucanusnál több, mint gondolati alakzat, a

polgárháború mint erkölcsi tapasztalat leírásának egyetlen lehetséges eszköze, ha úgy tetszik, a valóság kódja, amit a szöveg recepció-, majd kutatástörténetében tapasztalható föllendülések is bizonyítanak.

Pataki Elvira: A vendégbarátságtól a felebaráti szeretetig: a *philia* fogalma Nazianzosi Szt. Gergely levelezésben

Az előadás a *philia* fogalmának mibenlétét vizsgálja a IV. század kiemelkedő teológusa és költője, Nazianzosi Szt. Gergely 361–383 között keletkezett levelgyűjteményében. A vizsgált szövegek alapján a kettős mivelttség kappadókiai atya barátságfogalma tudatosan felépített, gondosan ápolandó, kötelezettségeket és elnyöket egyaránt magába foglaló, kölcsönösségen alapuló kapcsolatként határozza meg a *philiát*, amely nem csupán az emberi viszonyrendszerek egyik legfontosabbja, hanem a valóság, személyes kötődések hálózatán túl az egyéni tökéletesedésen keresztül a Legfőbb Jóhoz elvezető kontemplatív létmód, a *philosophia* meghatározó része is. A barátság földi körülmények között alkalmas a gondolkodásban, lélekben és erényekben hasonló, exkluzív, kölcsönös jó megvalósítására törekvő közösségének létrehozására; másrészt metafizikai távlatokat nyit az Istenhez való hasonulás, a vele való közösség és barátság felé. Az elemzés a klasszikus, aristotelési értelemben vett *philia* és a keresztényi szeretetet is magában foglaló agapé sokat kutatott viszonyának elméleti háttérét alapul véve igyekszik bemutatni a barátság eredetével, rendeltetésével, működésének szabályrendszerével és esetleges korlátaival kapcsolatos, közvetlen etikai rendszerré nem formálódó autobiografikus gergelyi kijelentések néhány jellegzetes példáját, utalva a barátság fogalmának a corpusban több alkalommal megjelenő klasszikus irodalmi, filozófiai előképeire és az azokat olykor jelentősen módosító keresztény elemekre.

Prokopp Mária: A sarkalatos erények ábrázolása a XIV-XV. században

A középkor művészetében a gótika új fejezetet nyit az Erények ábrázolásában is. A XIII. századi francia katedrálisok kapuzatának gazdag szobordíszében megjelenő Erények és bűnök párhuzamos ábrázolásai után, az itáliai trecento művészetben – amelyet protoreneszánsz vonások is jellemeznek, - még kiemeltebb szerepet kapnak az Erények mint a pozitív ember legfőbb jellemzői. Fekvésképpen síremlékeken, városházák tanácstermében, kapuzatokon jelennek meg az arisztotelészi sarkalatos erények allegóriái a középkori skolasztikus teológia isteni erényeinek allegóriáival együtt. Az ábrázolásokon többnyire kifejezésre jut az Aquinói Szent

Tamás nyomán a középkorban hangsúlyozott tétel, hogy az ókori, sarkalatos erények csak az Isten segítségével, az isteni erények révén valósíthatók meg. Az előadás bemutatja a XIV. századi általánosan ismert példák (Giotto: padovai Arena-kápolna, Ambrogio Lorenzetti: a sienai Városháza tanácssterme) után Árpád-házi Mária, V. István király lánya, nápolyi királyné síremlékét /1323/, az Anjou-Bibliát (1340), majd a XV. századból Vitéz János királyi kancellár, Magyarország prímás-érsek által 1465-66-ban készíttetett freskóképeket a sarkalatos erények allegóriáival az esztergomi studiólójában. E képek után, az 1480-as években készültek a Corvina-könyvtár köteteiben megjelenő erény-allegóriák és Mátyás király kiválóságát dicsőítő emblémák.

Simon Attila: Jellem és barátság Aristotelésnél

Aristotelés azzal a fogalmi műveléssel, mellyel a barátság (*philia*) szó szemantikai „vonatkoztatási pontjaként” a jón vagy az erényen alapuló barátságot jelöli meg, részben eltér a barátságnak a korabeli görög kultúrában megszokott jelentésétől, pontosabban egy abban is meglévő, de fogalmilag el nem különített fenomént helyez koncepciójának középpontjába. Aristotelés igyekszik kialakítani egy olyan konceptuális teret, amelyben úgy kíván számot adni a *philia* teljes korabeli görög jelenségcsoportjáról, hogy ennek során az ebben a jelenségcsoportban általa legfontosabbnak tartott mozzanatot kapja a fő hangsúlyt. A *philia* korábbi és korabeli uralkodó értelme mellett, amely voltaképpen az egész antikvitásban – nemcsak a görögben, hanem *amicitiaként* a rómaiban is – meghatározó volt, és amely elsősorban egy objektív, kötelezettségek kölcsönös teljesítésén alapuló, intézményes-politikai viszonyt (egyfajta szövetségesek közötti „szerződés”) jelentett, megjelenik Aristotelésnél a „kiválóak” jellembéli rokonságán alapuló, magántermészetű kapcsolatként fölfogott barátság is. Előadásomban azt vizsgálom meg, hogy azok a fogalmak és szempontok, amelyek alapján Aristotelés a barátság elvetületének (vagy inkább: szervező, de nem homogenizáló vagy totalizáló középpontjának) leírását és elemzését elvégzi, milyen szemléleti egységgé állnak össze – már ha összeállnak. Amellett fogok érvelni, hogy Aristotelés a jón alapuló barátság tárgyalásakor a személyes, vagyis individuumok közötti, érzelmi kapcsolaton alapuló barátsággal is számol, és t, a barátság „tökéletes” formája mintha elsősorban ezt jelentené számára.

Smohay András: Kísérlet Szent István Intelmeinek kiállítási interpretálására a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban

A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Szent István halálának 975. évfordulójára – 2013. augusztus 31. és december 11. között – a szent uralkodó tiszteletének évszázadait bemutató kiállítást szervezett, ahol először látható együtt Szent István három legnagyobb fejedelmek mellszobra kiegészítve külföldön készült ereklyékkel és közel 300 értékes képművészeti alkotással. A kiállítás rendezése során egyértelmű volt, hogy az Intelmeknek is szerepelni kell a tárlaton, csak a megfelelő interpretálást kellett hozzá megtalálni. Szent István Intelmeinek modern vizuális eszközökkel történő bemutatását Fákó Árpád és Gombos Lajos grafikusművészek oldották meg eredeti módon, plakátok formájában.

Sörös Erzsébet Borbála: „ex iisdem radicibus tum virtutes, tum vitia niti atque manari possent.” Batthyány Orbán bűnű dése Verancsics Antal *Elogium Urbani Bathianijában*

Előadásomban Verancsics Antal *Elogium Urbani Bathiani*, azaz Batthyány Orbán *elogiuma* című eddig kiadatlan, kéziratos szövegének antik intertextusai és ezeken keresztül Verancsics történetírói koncepciója lesz a középpontban. Mivel a valószínűleg Cornelius Nepostól, Sallustiusztól és Senecától származó párhuzamok, gondolatsorok magukat az eredeti szövegeket is megidéznek, Verancsics ezeken az intertextusokon keresztül sokféle értelmezést játékba hoz az *Elogium Urbani Bathiani*ban. Az előadásban ezeket az interpretációs utakat fogom feltérképezni, amelyek különösen érdekesek lehetnek, hiszen a Verancsics-szöveg önmagában véve is több szempontból problematikus.

Szabó Ádám: A kereszténység és az elnyomó állam – a keresztényüldözésekre adott válaszok erkölcsi megítélése az ókorban

Előadásomban az ókori keresztény hívek keresztényüldözésekre adott reakcióit, illetve azok megítélését mutatom be, különös tekintettel a 250-es, Decius császár-féle üldözésre, amelyet főleg a karthágói Cyprianus püspök levelei és egyéb művelei alapján vázolok. Végigveszem a római állam követeléseire adott keresztény válaszok típusait, valamint azt, hogy ezeket a magatartásformákat hogyan értékelték a kortársak, és ez az értékelés hogyan változott az elkövetkező évtizedekben. Céлом, hogy az ábrázolt jelenségeken keresztül további információkkal gazdagítsam a kereszténység terjeszkedéséről szóló ismereteinket,

megmutatva, hogy a hívekkel szembeni elvárások miként alakultak át azon időszak alatt, melynek során az új vallás egy kis szektából világegyházzá nőtt ki magát.

Szovák Kornél: Erények és erénykatalógusok a középkori Magyarországon

„Az erénytan gyakran feltűnik középkori forrásainkban. A 11. századtól egészen a 13. század elejéig fontos közéleti jelentősége volt annak, melyik uralkodót mely erényekkel ruházták föl a korunkra maradt szövegek, olyannyira, hogy az erénytan forrásainak elemzése segít a művek mélystruktúrájának feltárásában, végső soron a szövegek üzenetének pontos megértésében. Attól kezdve, hogy a Karoling korban kimunkált politikai teológia elemeiben és összességében átplántálódott Szt. István királyságába, az erények közéleti jelentősége szinten érvényesült. A tanítás és a példa volt a célja a *virtutes Christianae* gyakori emlegetésének, mely alapvetően a magán szférát érintette. Feltűnt azonban a *virtutes politicae* mint a jó uralkodótól elvárt államférfiúi erények foglalatja. Korán kialakult az a magyar hagyomány, mely a két fogalomrendszer összekapcsolásával a jó uralkodó legfőbb jó tulajdonságát abban látta, hogy fel van ruházva az erények teljességével (*consummatio virtutum*), azaz a keresztény és államférfiúi erények fogalma szorosan összefonódott egymással. Ez az archaikus, tipikusan középkori felfogás alkalmas volt arra, hogy a szerzők és a társadalom politikai állásfoglalását a hatalommal kapcsolatban világosan kifejezze. A gondolatrendszer hanyatlását az arisztotelészi államtan újra felfedezése és kategóriáinak keresztény újragondolása jelentette. A 13. századtól az erények fogalma és jelentősége átformálódott, közéleti szerepe a 15. századra – humanista hatás alatt – a *virtutes heroicae* tartalmára szűkült.”

Takács László: *Haec est fides*

Suetonius szerint a már halálra sebzett Nero a katonának, aki a halál pillanatában mellette állt, mindössze annyit mondott, hogy *Sero* („Kés .”) és hogy *Haec est fides*. Az eladás azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy valójában mit is jelenthettek az öngyilkos császár utolsó szavai, s hogyan illeszthető bele a nerói értelmezés a *fides* kifejezés korabeli római, különösen senecai fogalomhasználatába.

Tar Ibolya: Szerencse, véletlen és boldogság az aristotelési etikában

A *tyché* jelentésartalma és az emberi életben való jelentőségének nagysága és értelmezése folyamatosan változott a görög világban; a hozzá való viszony kérdésével a filozófia is szembesült. Az előadás két Aristotelész-hely kapcsán (MM II 8-10, 1206b-1208a; EE VIII 2, 1247a-1248b) vizsgálja, hogyan illeszti Aristotelész etikai rendszerébe a *tyché*-t, mely a 'szerencse' mellett a 'véletlen' jelentést is magában foglalja, s hogyan függ össze a *tyché* a boldogsággal.

Tóth Orsolya: Cicerótól Macrobiusig – párhuzamok az erények hálózatában

Macrobius Cicero *Somnium Scipionis*-ához írott kommentárjában első sorban olyan szövegrészeket vet exegétikai vizsgálat alá, amelyek valamiképpen az általa preferált újplatonista filozófiával összhangba hozhatók. Előadásomban első sorban Cicero levelei és a *De re publica* alapján azt vizsgálom, hogy az általa használt *virtus*-fogalom, az állam érdekében tevékenykedő *vir bonus* eszménye, továbbá a *vita activa* és a *vita contemplativa* értéke és jelentősége hogyan illeszkedik a macrobiusi erény-koncepcióba.